

**PRIVÁT
FONETIKAI
FÜZETEK**

1.

Dr. Bolla Kálmán

Válogatott tanulmányok

Budapest
2005

PRIVÁT FONETIKAI FÜZETEK

1.

Dr. Bolla Kálmán

Válogatott tanulmányok

**Budapest
2005**

Tartalom

1. Kísérlet a szupraszegmentális hangszerkezeti jegyek meghatározására és rendszerezésére.....	4
2. Hangásbéli változatosságok megítélése nyelvészeti fonetikai szempontból	15
3. A szupraszegmentális hangszerkezet (SzH) mint mondatfonetikai kategória	23
4. Beszédhangjaink változatosságáról és a magyar hangrendszer változásáról	
5. Hanthy Kinga: Hadaró beszéddel keveset mondanak	30
6. Adalékok a fonetika történetéről a budapesti tudományegyetemen	32

Kísérlet a szupraszegmentális hangszerkezeti jegyek meghatározására és rendszerezésére

Bolla Kálmán

A kísérleti-fonetikai elemzésekből nyert ismereteink és kutatási tapasztalataink birtokában megkíséreljük a szupraszegmentális hangszerkezeti sajátságok rendszerbe foglalását és funkcionális értékrendjének meghatározását. Ismeretes, hogy más felfogásban, megközelítésben is folynak kísérletek e bonyolult és sok vonatkozásban még problematikus témakör tisztázására, de úgy gondolom, nem érdektelen bemutatni, bírálatnak alávetni, továbbgondolásra ajánlani megállapításainkat. A szupraszegmentális hangszerkezet (SzH) ugyanúgy, mint a beszédhang is nyelviileg releváns, komplex akusztikus forma, amely minőségjegyekkel jellemezhető. A beszédmegértésben feltehetően a teljes hangszerkezetnek a hozzá kapcsolódó szemantikai jelentésekkel és szintaktikai viszonyokkal együtt van jelentősége. A beszédfeldolgozás folyamatában nem a szerkezeti összetevőket elemezzük külön-külön – ez meglehetősen lelassítaná a megértési folyamatot –, viszont a beszédfolyamatok reális megismeréséhez szükség van a részek, az összetevők, a struktúráképző elemek vizsgálatára. Ahogyan a beszédhangok fonetikai minőségének a megállapításához, valamint a fonéma disztinktív jegyeinek meghatározásához is szükség volt a képzési (illetőleg a hangzási) sajátságoknak az ismeretére, ugyanúgy a prozodémák sem írhatók le a hangszerkezetek fonetikai minőségének és hangszerkezeti sajátságainak az ismerete nélkül.

Az SzH fonetikai minőségét a szerkezeti összetevőkből keletkezett hangélmény, hangzásforma adja. E hangzási sztereotípiák a nyelvközösség kollektív tudatában a nyelvelsajátítás és nyelvhasználat során rögzülnek, és aktualizálásuk esetén képesek a hallgatóban azokat a tudattartalmakat (gondolatokat és érzelmeket) felidézni, amelyeket a beszélő közölni akar, és a nyelvi kódnak megfelelő formában fejez ki.

A SzH minimális szekvenciális egysége a beszédszakasz, mely lényegében a szintaktikai szószervezethez áll közel, de nem azonosítható vele. A beszédszakasz a beszédfolyamatnak egy olyan szupraszegmentálisan megformált szakasza, amely logikailag összetartozó, nem széttagol-

ható egységeit fogja össze. Természetesen a logikai összetartozás szintaktikai megformálásban is kifejezésre jut.

A hangszerkezeti összetevők adják a hangszerkezeti minőségjegyeket. Ezek az alábbi három dimenzió valamelyikébe sorolhatók: a) statikus, azaz nem változó jegyek csoportjába, b) dinamikus, azaz az akusztikus folyamat változásaival járó sajátságok csoportjába, c) ide a kontextuális összehasonlításból adódó jellegzetességek tartoznak.

1. A hangmagasság-változások regisztere, hangfekvési sávja, továbbá hangterjedelme nemenként és egyénenként is eltérő. Ugyanakkor a „hangszer és a hangszerelés” különbözősége ellenére mindenki képes létrehozni a nyelvileg releváns hanglejtés- és dallamformákat, a lényeges akusztikus különbségekben is kifejeződik a konvencionális nyelvi struktúra. Az akusztikus forma nyelvi egyértelműsítését szolgálja a szubjektív hangfekvési sáv felvétele, amelyet a kísérleti személy beszédében mért legmélyebb és legmagasabb frekvenciaértékkel határozzunk meg. A hangfekvési sávot a frekvenciatengelyen (y) három egyenlő részre, magassági zónára osztjuk: magas, közepes és mély zónára. Így pl. egy 165 Hz-es dallamcsúcserőrtől azonnal kiderül, hogy az Körmendy László hangfekvésében a magas, Töröcsik Mari beszédében a közepes, Mihályi Anikónál pedig a mély zónába esik, következésképpen ugyanaz az akusztikus paraméter más-más nyelvi értékelést kíván. Másrészt az azonos hanglejtésformák is kifejezhetnek eltérő tartalmat, ha a magassági sávban más-képp helyezkednek el. (Vö. például az egyaránt ereszkedő hanglejtéssel ejtett *Mit szólsz hozzá?, Ne félj!, Majd megfésülöm.* mondatokat a grafikonunkon. Vagy a: *Nekem mondd!, És a hajad?, Hát vak vagy?!, Várj! Ülj ide!* mondatok emelkedő-ereszkedő hanglejtésének eltérő elhelyezkedését a beszélő hangfekvési sávjában.)

A hangterjedelem-dallamjegy általában azt mutatja meg, hogy a beszéd hangmagasságbeli modulációja hány Hz-es frekvenciasávban valósul meg. A frekvenciasáv szélessége hangszerkezeti minőségjegyként is szerepel. Például a *Hát látom én?* mondat hangterjedelme mindössze 29 Hz, szemben az *Én lássam meg helyetted is?* mondatéval, melynek hangterjedelme 190 Hz.

A dallambeli sajátságok mérésére használjuk az ún. hangközparamétert. Ez a minőségjegy rokon a hangterjedelemmel, amelyből a hangszerkezet dallamosságának mértékére kapunk információt, a zenében használatos hangközhoz hasonlóan. Itt is a frekvencia-maximum és a frekvencia-minimum különbségének a frekvencia-maximummal való osztásával nyert %-os értékkel fejezzük ki a hangmagasságbeli tágasságot. Csak

példaként említtem, hogy a tág hangköznek a 40–60%-os értéke a zenei nagy szext és oktáv hangköztartományában helyezkedik el, míg a közepes (20–40%) a kvint, kvart és nagy terc közti sávban, a szűk pedig (10–20%) a kis tercében realizálódik. A grafikonokon bemutatott 4. mondatban: *Én lássam meg helyetted is?* az F-maximum – F-minimum = 190 Hz, $190/364 = 52\%$ -os, azaz tág hangköznek felel meg.

A listánk 1.4. pontja a hanglejtésformák meghatározására szolgáló jegyeket tünteti fel. Minthogy az 1.5. alatt a hangmagasság-változás meredekségét külön szerepeltetem, csak az emelkedő és ereszkedő megnevezéseket használom. Az alapformákból számtalan összetett hanglejtésforma képezhető, ezek felsorolása a listában felesleges lett volna. A változás meredekségét elnagyoltabban az enyhén, közepesen és erősen változó szubjektív fokozatok megnevezésével, árnyaltabban és pontosabban pedig a meredekségi mutatóval fejezhetjük ki. A meredekségi mutatót úgy számítjuk ki, hogy a törésponttól töréspontig mért hangterjedelmet elosztjuk a s-ban mért idővel. Az így kapott Hz-érték azt fejezi ki, hogy 1 s-nyi időben hány Hz-es változás következett be. Például: a grafikonon látható *Mit szólsz hozzá?* mondat ereszkedő hanglejtésének dallamcsúcsok közötti hangterjedelme 113 Hz, hangzásideje 0,823 s, így a meredekségi mutató 137 Hz, tehát azt jelenti, hogy az adott változás sebessége 1 s alatt 137 Hz. A meredekségi mutató más formában is kifejezhető: a mért időt osztjuk el a frekvencia-maximum és -minimum különbségével, s ekkor azt kapjuk meg, hogy mennyi idő alatt változott a hangmagasság 1 Hz-et, példánkban ez 0,073 s.

2. A hangszerkezet dinamikai összetevője a dallamhoz hasonló felépítést mutat. A minőségjegyek rendszerezése is annak logikáját követi. Így megkülönböztetjük a hangszerkezet dinamikai tartományát, terjedelmét, a hangköznek megfelelő dinamikai mutatót, az erősségi változások iránya és meredeksége szerint képződő dinamikai struktúrákat. A dinamikai jellemzők kiszámításának módja is megegyezik a dallamjegyekével. A listán megadott értékhatárokat eddigi mondat- és szövegfonetikai kutatásaimból nyert nagyszámú adat alapján állapítottam meg. A hangmagassági és hangerőváltozásokat bemutató grafikonról képet kapunk e két jelentős szupraszegmentális hangeszköz működéséről, kölcsönhatásairól. Így számos szubjektív feltételezés megerősítésére, illetőleg elvetésére kapunk objektív bizonyítékot. A hangeszközök „működésében” is felfedezhetők azok az általános törvényszerűségek, sajátosságok, amelyek általában a nyelvre jellemzőek: a redundancia, a konkomitancia, a kompenzáció, az egyszerűsítés, optimalizáció (a gazdaságosságra való

törekvés), az oppozíció (kontrasztosság), a relativitás (a mért értékek viszonylagossága). Mindez azt is igazolja, hogy a szupraszegmentális hangeszközöket, illetőleg e hangeszközökkel létrehozott szupraszegmentális jellemzőket egységben kell vizsgálnunk, s nem egymástól elszigetelten, mint ahogy ezt gyakran tapasztaljuk.

3. A beszédtempó kérdését a beszédművelők, de a kutatók közül is sokan elnagyoltan kezelik. Általában beszédműre, beszédstílusra vonatkoztatva használják, s nem tudatosult a szakemberekben sem az a szerep, melyet a beszédtempó játszik az Szh fonetikai megformálásában. Nem veszik észre, hogy milyen széles határok között változik beszédünk irama gondolataink, érzelmeink kifejező és árnyalt megformálásában. A tempó mértékegysége a hang/s, azaz az 1 s-ra eső hangok száma. A szövegfonetikában szükség lehet a beszédíram gyorsulási és lassulási folyamatainak a vizsgálatára is. Ennek egzakt kifejezésére a következő számításból nyert paraméter szolgál: a két egymást követő tempóérték különbségét szorozzuk 100-zal, és osztjuk a 2. tempóértékkal. Például, ha egy 12,8 hang/s iramú mondatot egy 15,5 hang/s-os tempójú követ, akkor a gyorsulás mértéke 17%.

A beszéd ritmikáját s benne az Szh ritmikáját is a szótagok tartamviszonyaiból képződő szabályosságok hozzák létre, s ezek váltanak ki a hallgatóban ritmusélményt. Ennek részletesebb feldolgozása további kutatásokat igényel.

4. A beszédpszünetek megítélésére is többé-kevésbé az vonatkozik, amit a beszédtempóval kapcsolatban megállapítottam. A van szünet – nincs szünet jegy még fonológiai dimenzióban is kevés. A beszédszövegek értő/értető megformálásában több tartamtípus adekvát alkalmazására van szükség. A listán ezeket soroltam fel. Az abszolút értékek mellett a fonetikában használjuk az ún. relatív szünetidőt is. Ezt úgy kapjuk meg, hogy a mért szünetidőt megszorozzuk az előző szakasz tempójával, és osztjuk 1000-rel. Az így kapott érték azt fejezi ki, hogy adott beszédsebesség mellett hány hangot ejthetnénk a szünet időtartamában.

5. A hangszínezetbeli sajátágok megnevezésére nem szolgálhatok én sem egzakt paraméterekkel, meg kell elégednünk azokkal a metaforikus kifejezésekkel, amelyek az eddigi gyakorlatban elterjedtek. Számuk egyes kutatók szerint meghaladja a százat. A hangszínezet tudományos vizsgálatára annál is inkább szükség van, mert az attitűdtartalmak kifejezésének egyik legfontosabb szupraszegmentális eszköze, éppen ezért rendkívül fontos hangszerkezeti összetevő.

6. Végezetül szükségesnek tartottam határjegyek felvételét is az SzH jegyek közé. Ennek fontosságára elsősorban a szövegfonetikai elemzések hívták fel a figyelmemet.

A szupraszegmentális hangszerkezeti sajátosságok listája

- A) Statikus sajátosságok
- B) Dinamikus sajátosságok
- C) Kontextuális sajátosságok

A)

1. Dallamjegyek

1.1 a hangfekvés sáv jellemzői (szubjektív magassági sáv)

1. magas (+)	B)	1. magasba hajló
2. közepes (x)		2. nem változó
3. mély (-)		3. mélyülő

1.2. hangterjedelem (Hz)

1. széles sávú (100 Hz felett) C)	1. szélesedő
2. közepes sávú (50–100 Hz)	2. egyenletes
3. keskeny sávú (50 Hz alatt)	3. keskenyedő
4. 0 szintű	

1.3. hangköz

1. nagyon tág (60% felett) C)	1. táguló
2. tág (40–60%)	2. egyszintű
3. közepes (20–40%)	3. szűkülő
4. szűk (10–20%)	
5. nagyon szűk (10% alatt)	
6. 0 szintű	

1.4. a hangmagasság-változás iránya szerint

1.4.1. alapformák

- 1. ereszkedő
- 2. egyszintű
- 3. emelkedő

1.4.2. összetett formák

- 1. emelkedő-ereszkedő
- 2. ereszkedő-emelkedő
- 3. ereszkedő-egyszintű-ereszkedő stb.

1.5. a hangmagasság-változás foka (meredeksége) szerint

- 1. enyhén,
- 2. közepesen,

3. erősen változó stb.

2. Dinamikai jegyek

2.1. erősségi változások a dinamikai tartományon belül

1. erős (+)	B)	1. erősödő
2. közepes (x)		2. nem változó
3. gyenge (-)		3. gyengülő

2.2. dinamikai terjedelem (dB)

1. széles sávban mozgó (20 dB felett)	C)	1. szélesedő
2. közepes sávban mozgó (10–20 dB)		2. egyenletes
3. keskeny sávban mozgó (10 dB alatt)		3. keskenyedő
4. 0 szintű		

2.3. dinamikai mutató szerint

1. nagyon tág (30% felett)	C)	1. táguló
2. tág (20–30%)		2. egyszintű
3. közepes (10–20%)		3. szűkülő
4. szűk (5–10%)		
5. nagyon szűk (5% alatt)		
6. 0 szintű		

2.4. az erősségi változás iránya szerint

2.4.1. alapformák

1. gyengülő
2. egyenletes
3. erősödő

2.4.2. összetett formák

1. erősödő-gyengülő
2. gyengülő-erősödő
3. stb.

2.5. az erősségváltozás foka szerint

1. egyhén
2. közepesen
3. erősen változó

3. Temporális sajátosságok

3.1. beszédtempó

1. túl gyors (16 h/s felett)	C)	1. gyorsuló (kis- vagy nagymértékben)
2. gyors (13–16 h/s)		

3. közepes (10–13 h/s)	2. egyenletes
4. lassú (7–10h/s)	3. lassuló (kis- vagy nagy-
mértékben lassuló)
5. túl lassú (7 h/s alatt)	
- 3.2. ritmikai sajátosságok
további vizsgálatok szükségesek
- 3.3. emfatikus nyújtás
1. van (+)
 2. nincs (–)

4. Beszédszünetek jellemzői

- 4.1. szünetidő a beszédszakaszok között
1. túl hosszú (1500 ms felett)
 2. hosszú (1000–1500 ms)
 3. közepes (500-1000 ms)
 4. rövid (100–500 ms)
 5. túl rövid (100 ms alatt)
 6. nincs szünet
- 4.2. szünetidő a megnyilatkozások (mondatok) között
1. hosszú (1500 ms felett)
 2. közepes (500–1500 ms)
 3. rövid (500 ms alatt)
- 4.3. relatív szünetidő (azaz a szünetre eső hangok száma)

5. Hangszínezetbeli sajátosságok

Egzakt mérési lehetősége még nincsen kidolgozva.

6. Határjegyek hangszerkezetek között

1. szünet van (+), nincs (–)
2. dallamtörés (éles – nem éles)
3. dinamikai törés (éles – nem éles)
4. tempóváltás (van – nincs)
5. hangszínezet-váltás (van – nincs)
6. ritmusváltás

Végezetül néhány megjegyzést fűzök a fentiek alátámasztására készített grafikonokhoz. Kertész Ákos *Névnap* című kisregényéből egy 31

mondatból és 56 beszédszakaszból álló monologikus részletet elemeztem. Meghangosítására 2 női és 1 férfi előadót kértem fel. A grafikomon bemutatott 10 rövid megnyilatkozást (szövegmondatot) MA jelű női kísérleti alany felvételéből választottam. A beszédszövegből a hangzásforma alapján kijelölt megnyilatkozások:

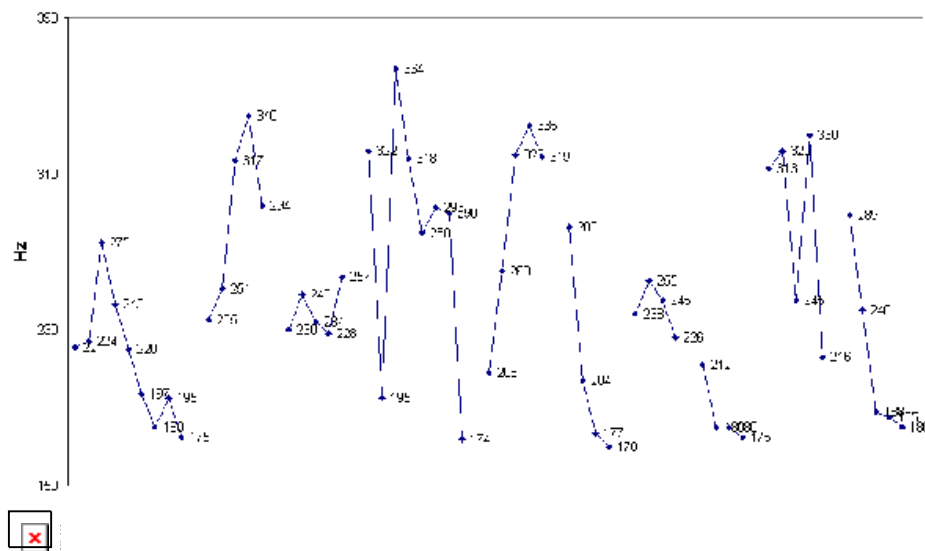
1. <i>Nekem mondd, te Magda!</i>	6. <i>Mit szólsz hozzá?</i>
2. <i>És a hajad!</i>	7. <i>Várj!</i>
3. <i>Hát látom én?!</i>	8. <i>Ne félj!</i>
4. <i>Én lássam meg helyetted is?</i>	9. <i>Gyere, ülj ide!</i>
5. <i>Hát vak vagy?!</i>	10. <i>Majd megfésülöm.</i>

A hangszóróra kattintva hallható lesz a 10 szövegmondat külön-külön vagy ide kattintással mind a 10.

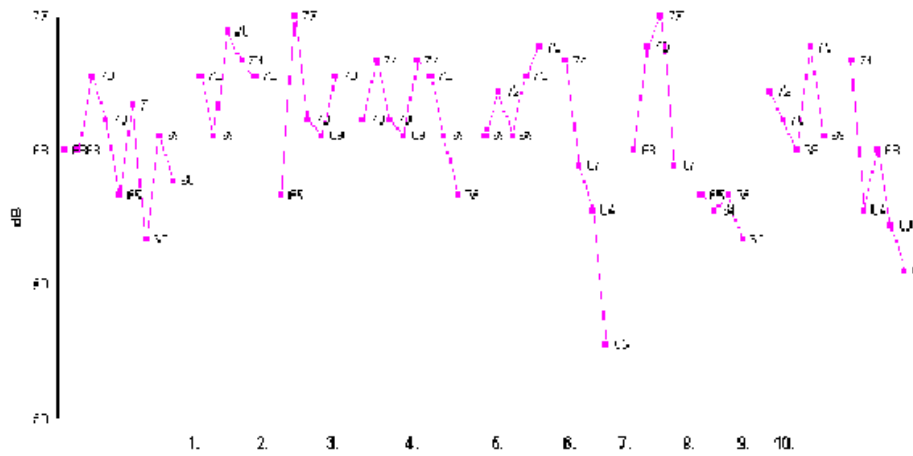
Az 1. és 2. grafikonon a hangmagasság és a hangerő csúcserőit szótagonként mértem, de ahol egy szótagon belül a változás irányában törést tapasztaltam, ott több adatot vettem fel. A többi grafikonon a megnyilatkozás egészére érvényes adatok olvashatók.

Grafikonok

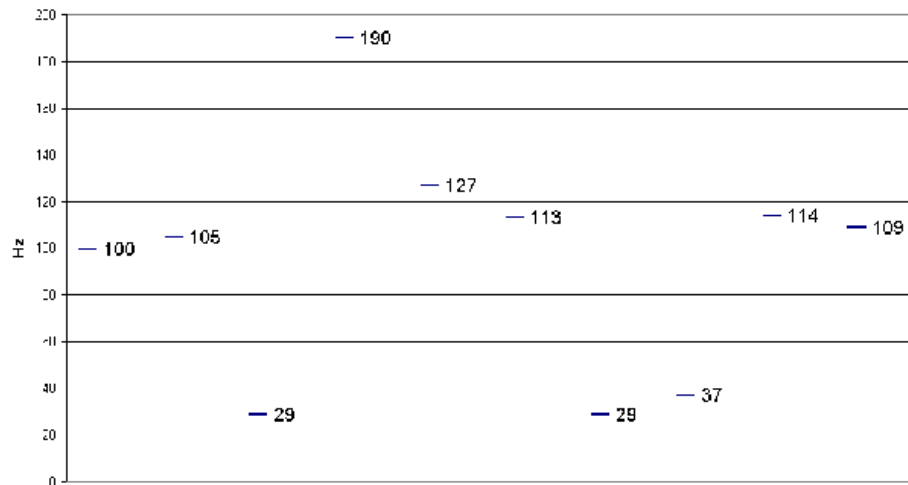
1. A szövegmondatok dallamcsúcserőinek grafikonja

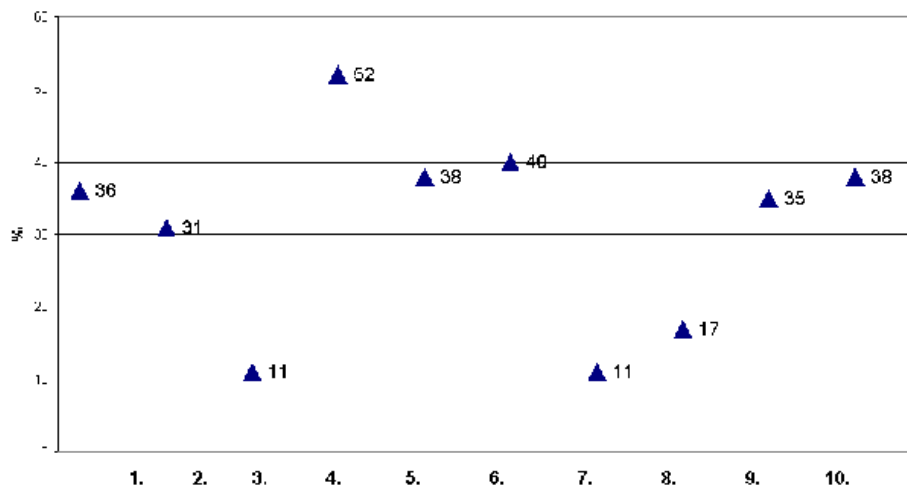
2. A szövegmondatok erősségi csúcsértékeinek grafikonja

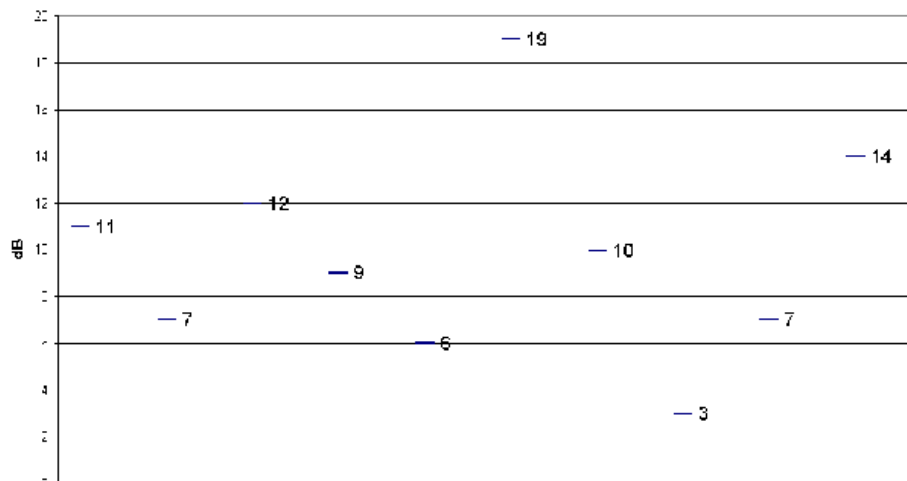
3. A szövegmondatok hangterjedelme

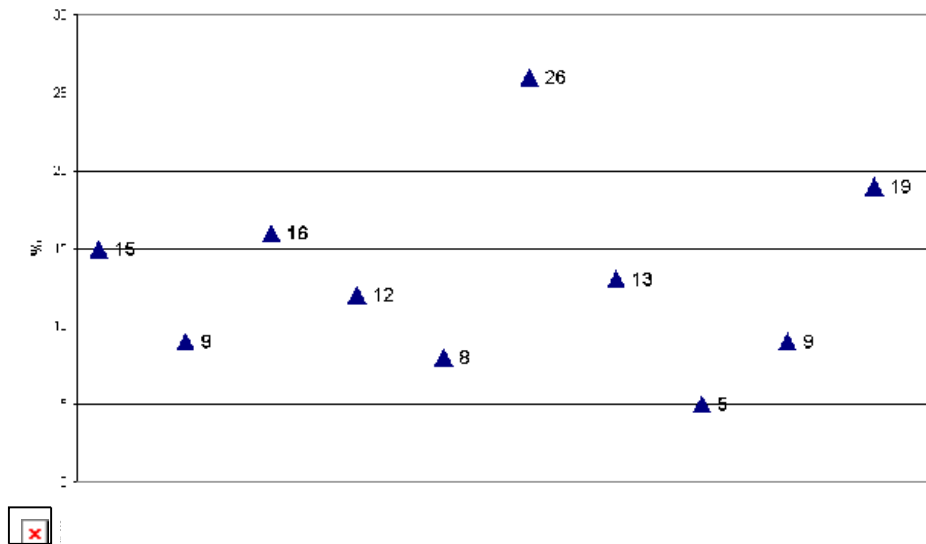
4. A szövegmondatok hangközadatai

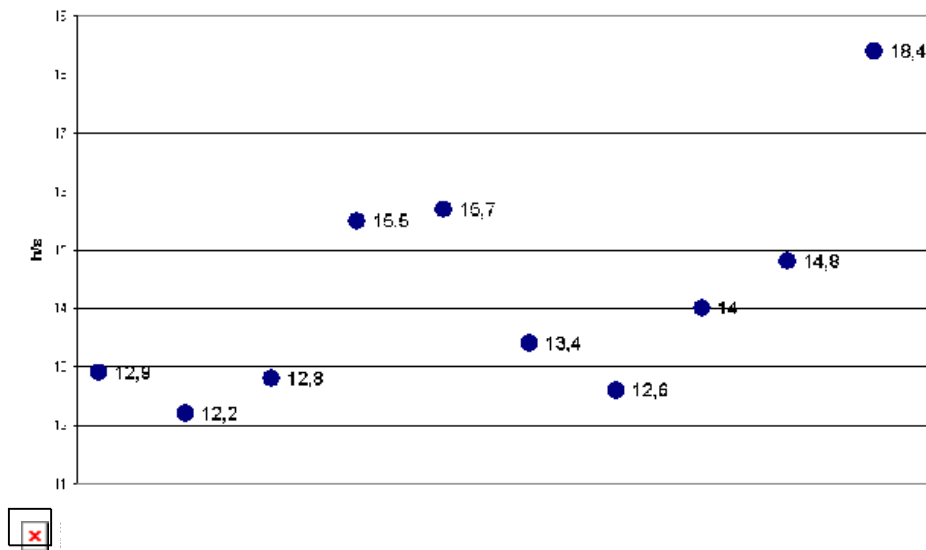
5. A dinamikai terjedlem adatai a szövegmondatokban

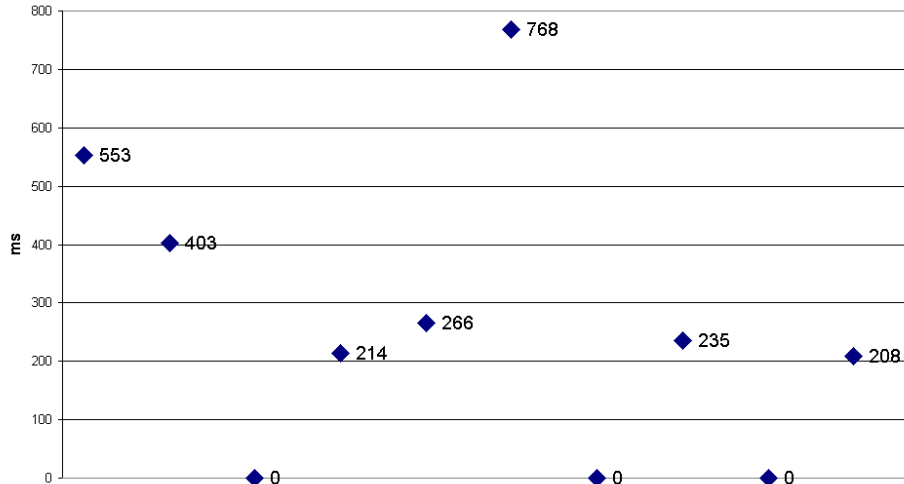
6. A dinamikai mutatók értéke a szövegmondatokban

7. A szövegmondatok tempóértékei

8. A szövegmondatok utáni szünetidő

In: Színes eszmék nem alszanak... I. Szépe György 70. születésnapjára. Szerk: Andor József--Szűcs Tibor--Terts István. Lingua Franca Csoport, Pécs, 2001, 167--75.

Hangzásbeli változatosságok megítélése nyelvészeti-fonetikai szempontból

Bolla Kálmán

Autentikus nyelvész vélekedések szerint feltehetően 40 éves intervallum szükséges ahhoz, hogy egy nyelv szinkrón állapotát megismerjük, fel tudjuk térképezni, és az individuális nyelvhasználat temérdek változataiban kitapinthatjuk a konvencionális, a nyelvközösség számára elfogadott, általános érvényűvé emelt nyelvi tényeket. Kiemelten vonatkozik ez a hangjelenségekre, hisz a nyelv fonológiai részrendszere a legváltozatosabb egyéni megoldásokban realizálódik. A 40 év történéseinek a figye-

lemmel kísérése megenged óvatos következtetéseket a változásokat, a diakrón folyamatokat illetően is.

Szerencsére nekem is megadatott, hogy immáron több mint négy évtizede foglalkozzam anyanyelvem fonetikai kérdéseivel, s kiemelten a magyar helyesbeszéd ügyével. 1965-ben itt a bölcsészhallgatók beszédében a köznyelvitől elütő nyelvjárási jellegzetességekről számoltam be. Akkor a nyelvjárásiasság jelentette a legnagyobb tarkaságot a köznyelvi kiejtésben. Mára ez már megváltozott. A nyelvjárásiasság oly mértékben visszaszorult, hogy csak elvétve fordul elő a közbeszédben. Ez fájdalmas tény nemcsak a zárt és nyílt <e> esetében, hanem más vonatkozásban is, legfőképpen a prozodiában. Hangzási jegyekben a nyelvjárási beszéd fejezte ki a legtisztábban a magyar nyelv fonetikai kódját. Ma a család és az iskola mellett két irányból érvényesül erőteljes ráhatás a magyar közbeszédre: az egyik az idegen nyelvi (túlsúlyban angol), a másik a média-hatás. Ez utóbbi is erősen differenciált, jó és károsító elemekkel egyaránt. Köznyelvünk általános helyzetével, a közbeszéd állapotával más szempontból sem lehetünk elégedettek: Nekem legalábbis úgy tűnik, hogy romlott a nyelvhasználók erkölcsisége, nyelvi igényessége. A hangzásbeli tarkaság elburjánzása bizonyára összefügg a beszédmód változásával is. Egy kicsit sok lett a zavar: tudatzavar, értékzavar, kommunikációs zavar, beszédzavar, hangzavar, minek következtében nehezen értjük meg egymást.

A fonikus nyelvhasználat temérdek hangzásbeli változatosságában való eligazodáshoz nagyban hozzájárult a nyelvről vallott felfogásban bekövetkezett előrehaladás. Ebben megerősítést nyertek korábbi felismerések, de számos új megállapítás is született. A fonetikában az interdiszciplináris kutatásoknak és az interlingvális egybevetéseknek köszönhetően. Én a szemléletbeli változásokat tartom a legjelentősebbnek. Ma már csacsiságnak minősül, ha valaki a szinkrón nyelvállapot vizsgálatát nem tekintené tudományos kutatásra érdemesnek, ha valaki a fonetikát a nyelvészet segédtudományának nevezné, ha valaki az érzelemkifejezést kivenné a nyelvészet kompetenciájából. A nyelvészeti fonetikát sem lehet ma már csak az artikulációra korlátozni, mint nálunk még 40 évvel ezelőtt szokásos volt. A vizsgálatok komplexitásából ma már nem lehet kihagyni a beszédakusztikát, a percepciót, a fonológiát. A szegmentális, azaz a morfofonetika mellett polgárjogot nyert a szupraszegmentális, azaz a mondatfonetika is, s kialakulóban van a szövegfonetika stb., stb.

A legáltalánosabb elvont értelemben a nyelv az emberi társadalomhoz, egy adott nyelv egy nyelvközösséghez kötődik. A legelvontabb formában a nyelv egy sajátos kódrendszer, a világ tudati leképezésének, megismerésének, a gondolkodásnak, gondolataink, érzelmeink kifejezésének, az emberekkel való kommunikációnak nélkülözhetetlen eszköze. Köztudott, hogy a kommunikáció nyelvi jelekben kódolt információk cseréje. Minden nyelv más és más önálló kódrendszer (számos közös tulajdonsággal), melynek jellegzetességeit, optimális működtetési formáit, módját a nyelvi norma határozza meg. A norma szerinti nyelvhasználatnak különböző szintjei vannak. Az igényesebb, szabatosabb, konvencionálisan kialakított és elfogadott változatát szokás köznyelvnek, azaz közbeszédnek nevezni. Ennek fonikus sztenderdjeit, nyelvhasználati szabályait foglalja magában az ortoépia, vagyis a helyesbeszéd, melynek számos stiláris változata létezik (pl. a médiastílus, a szónoki beszéd stb.). A konvencionális közösségi nyelvhasználati szabályok egyéni felhasználásban realizálódnak. Ebben a sztenderd mellett különböző okokra (alkati, pszichikai stb.) visszavezethető egyéni sajátosságok is megtalálhatók. Egyedi konkrét megnyilvánulásokban tapintható ki maga a rendszer is, ismerhető meg a nyelvi kód. (Tévedés azonban azt hinni, úgy beállítani a dolgot, hogy a rendszer az individuális sajátosságokból épül fel.) A nyelvi kód három – a használathoz feltétlen szükséges – összetevőből, alkotórészből áll: a) fogalmi bázisból, azaz szemantikai összetevőből, b) operációs-szerkesztési szabályokból, azaz grammatikából és c) a realizációt vezérlő kódelemből, azaz fonetikából. A realizáció kétirányú működést jelent: jeladást (akusztikus formába öntést, pszichofiziológiai mechanizmusok) és jelérzékelést, jelátalakítást, jeltovábbítást (ezek olyan pszichoakusztikus és neurobiológiai folyamatok, amelyek révén lehetségessé válik a megértés).

A realizációs folyamatok kódja is a nyelvi norma szerint működtethető, de a működési mechanizmusokban jellegzetes eltérések lehetnek. Annak ellenére, hogy működésüket azonos, vagy közel azonos biológiai „gépezet”, „hardver” biztosítja. (Egy hasonlattal élve az orgona, mikrofon, erősítő, hangszóró azonos, de a partitúra másképpen működteti. A végtermék funkcionális értékét a partitúra adja, de a zeneszerzésnek is vannak általános normatív követelményei. A folyamat teljességéhez hozzátartozik még az orgonista és a zenét hallgató személy is.) Egy adott nyelv optimális működését biztosító fonetikai folyamatok összességében ismerhető meg – egy korábbi szakkifejezéssel élve – a nyelv artikulációs és percepciós bázisa, amely nyelvspecifikus. A nyelvészeti fonetikában a

beszéd hangzásbeli változatosságának megítélése ehhez viszonyítva képzhető el, nem pedig más nem nyelvészeti szempontból (pl. éghajlat, életritmus, táplálkozás, életkor, habitus, stb.).

A magyar nyelv artikulációs és percepció normáját az alábbi fonetikai sajátosságok képezik:

– Vokalikus (magánhangzós, hangzós) nyelv. Ez olyan nyelvtipológiai sajátosság, mely a nyelvközi összehasonlításokból tűnik ki. Alapja elsődlegesen a magánhangzó–mássalhangzó arány, a magánhangzók funkcionális dominanciája a hangsorépítésben és a felismerésben.

– A beszédlégzésben külön, más nyelvekétől eltérő sajátosságokat nem állapítottak meg. Az exspirációs beszédképzés szintén általános nyelvtipológiai sajátossága nyelvünknek. Nincsenek csettintett beszédhangok. A mindennapi beszédben azonban felfigyelhettünk az enervált, erőtlen artikulációra, amely összefüggésbe hozható a beszédlégzéssel. Az artikulációnak a magyarra jellemző feszességét, a markáns hangképzést, a hang-erőt a megfelelő beszédlégzéssel érjük el. A beszédművelésben a helyes légzésnek érdemes több figyelmet szentelni.

– A gégefő a beszéd egyik hangforrása, melyben háromféle hangot, illetőleg beszédhangelemet képezhetünk: zár-, réshangot és zöngét. Gégezárhang sem szegmentális, sem szuprasegmentális funkcióban nem használatos. Más nyelvekben van rá példa. Nem egyértelmű az ún. laringális spiráns képzési jegyek szerinti besorolása. Minden zöngétlen mássalhangzó voltaképpen gégeréshang. Nem látom bizonyítottnak, hogy a szalagrés 10 és 30 fokos szögváltoztatással differenciálni tudna beszédhangokat. Inkább az történik, hogy a képzési helye, sőt még az ajartikulációja is a szomszédos magánhangzóéhoz igazodik. A zöngé a magánhangzóknak és a mássalhangzók egy jelentős csoportjának fonológiai disztinktív jegye.

– Az állkapocs mozgási sztereotípiája négyfokozatú: zárt, félig zárt, félig nyitott és nyitott. A mai nyelvhasználatban nagy változatosság tapasztalható, de a tendencia a háromfokozatú felé mutat. A közbeszédben gyakran csak két fokozat: zárt és félig zárt fordul elő. Ez a norma változásához vezethet.

– Az ajkartikulációban kétfajta résformának (lapos és kerek), valamint az ajakzárnak van a nyelvi jelek hangtestének megkülönböztetésében szerepe azzal, hogy oppozíciót képez. Megfigyelhető a kerek résképzés háttérbe szorulása, s ennek rendszerkárosító veszélyei vannak.

– A nyelvtest artikulációs mozgására, a mozgássorok időzítésére jellemző, hogy a tiszta fázis és az átmeneti szakasz arányában az átmeneti szakaszok részaránya, súlya kicsi. Ez a feszes artikulációval jár együtt.

– A nyelv vízszintes irányú mozgásában két tipikus helyzetben képezünk magánhangzókat: palatális és veláris helyzetben. A közbeszédben, mindenekelőtt az előadói és médiastílusban – feltehetően a képzés következtében („Elöl szóljon a hangod!” – mondja a beszédtanár), majd a „szépbeszéd” utánzásaként terjed. Veláris <á> ejtése vidékiesnek minősül, pejoratív megítélést kapott. E hangzásváltozás is sérti a rendszert. A mássalhangzók képzésében is az előlképzettek vannak túlsúlyban. A faringális és glottális területen nem képezünk beszédhangokat. A mássalhangzóink a palatalizált–velarizált–faringalizált jelleg tekintetében neutrálisak.

A mássalhangzók fonetikai minőségét a elsődlegesen a zörej adja. A zárral, réssel, és zár-réssel képzett zörej három csoportra osztja a mássalhangzókat, zárhangokra, réshangokra és affrikátákra. E minőség tartambeli különbségekkel jár. A rövidülés, és/vagy tempógyorsulás csökkeneti közöttük a kontrasztot, s rontja a réshangok és az affrikáták felismerhetőségét. Efféle hangsorok képződnek: jo_ettét_tetves_nézöink.

A zöngés és zöngétlen mássalhangzó szembeállítás gyengülését jelenti a főleg szóvégeken ejtett ún. zöngétlen media. Nagyon elterjedt ejtészváltozat, a beszédképzés elerőtlenedését jelzi. Ezenkívül rontja a beszéd hangzósságát, vokalikus jellegét.

Hehezetes mássalhangzók a magyar közbeszédben nem fordulnak elő, s a nyelvi kódnak sem része az aspirált minőség.

– A nyelv függőleges síkban történő helyzetváltozásaiban a nyelvi norma szerint négyféle nyelvvállásban képezünk beszédhangokat: felső, középső, alsó és legalsó nyelvvállással. A legalsó ma már csak elméletben van meg, a gyakorlatban ritkán lehet hallani. A vulgáris felfogás, mely a fonetikaoktatásban nagy elterjedtségnek örvend, azt tartja, hogy az állkapocsnyitás és a nyelvemelkedés teljesen szinkronban van. A beszédfiziológiai vizsgálatok ennek ellent mondanak.

– A beszédképzés időzítésében, pontosabban a hangtest szegmentális szerkezetének időtengelyén a közel-azonos szegmentumok kétféle időtartamban (viszonyértékben) realizálódnak: rövid és hosszú formában. Ez ismét a rendszer lényegi tulajdonsága, fonológiai megkülönböztető jegye. A magyar nyelvnek nyelvtipológiai szempontból is kiemelkedő sajátossága. A beszédhangok rövidülése ma már kiterjed az egész hangállományra. Ebben látom én a leg súlyosabb veszélyt, mely a rendszer fel-

bomlását, gyökeres átalakulását idézheti elő. Okai sokfélék, boncolgatásukra most nincs idő, de megérne egy misét! Összefüggésbe hozható a beszédtempó gyorsítására irányuló törekvésekkel is (főleg a reklámokban és a kereskedelmi adásokban).

– A beszédhangok magasságbeli változásai nem rendelkeznek fonológiai relevanciával, ellentétben a tonális nyelvekkel. A fonetikai minőség azonban együtt jár bizonyos tonális különbségekkel. Ezt nevezzük hangspecifikus magasságnak (a magas és mély magánhangzó megnevezés is erre utal).

– A beszédhangok erősségbeli különbségei egyrészt a specifikus hangerőt, azaz az egyes hangtípusra jellemző erősséget jelentik, másrészt a szóhangsúly egyik kifejező eszköze. A magyar szóhangsúlynak delimitatív funkciója van. Zavaró, ha egyéni ejtésben a szóvégi mássalhangzók túlon túl erősek. Televízióban lehetett hallani.

A szegmentális szerkezetet érintő változatosság kiterjed a hangkapcsolatokra, a hangsorépítési, helyesebben szólva a hangtest-szerkezeti szabályosságokra is. A szegmentumok, beszédhangok pozicionális elrendeződése sem független a nyelvi kódtól és normától. Ennek a tárgyalásától idő- és helyszűke miatt most eltekintek.

A szuprasegmentális sajátságok tárgyalását három megjegyzéssel kell kezdenem:

a) Míg a szegmentális szerkezeti sajátságokat túlnyomórészt a fiziológiai folyamatok ismeretéből merítettük, addig a szuprasegmentálisakat az akusztikus forma elemzésével tudjuk kimutatni;

b) Hangsúlyozni szeretném, hogy a közfelfogással ellentétben a beszédképzés folyamatában, a közlésben, a gondolatok kifejezésében nyelvi jelekből építkezünk, melyeknek szerves része a hangalak, hangtest. A jelentéshez kapcsolt komplex hangtest diszkrét elemekre bontása a tudomány műve, s nemegyszer önkényes általánosítással történik. A nyelvi kódolás tehát nem hangelemek összerakásával megy végbe, hanem a szemantikai egységeknek a grammatika szabályai szerinti összeszerkesztésével. Nem így állítjuk elő az írott formát, ahol a megtanult írásjelekből képezünk sorokat, követve a helyesírás szabályait.

c) A szegmentális és a szuprasegmentális kódolás szinkron és egymással kölcsönhatásban végbemenő nagyon összetett bonyolult folyamat. A szétválasztás megint csak tudományos elemzéssel lehetséges. A szuprasegmentális szerkezet is komplex egység, a beszédfolyamat megnyilatkozásnyi szekvenciáit foglalja egységbe, illetőleg ezzel segít őket elkülöníteni, a hangfolyamot értelmi egységekre tagolni.

– A szupraszegmentális szférában elsőnek a beszédtempót említtem. A beszéd folyamának átlagos szintje, különböző gyorsulásai és lassulásai egyénenként is, a köznyelvi sztenderden belül is sok nyelvi és nem nyelvi tényezőtől függően nagy változatosságot mutat. A nyelvi kód része, de prozódiai értékének tisztázása még várat magára. A vulgáris fonetikában is nagy a zűrzavar körülötte. Nagy tudományos felismerésként propagálták az átlagos közléstempó gyorsulását, minek következtében néhány évvel ezelőtt az elektronikus média szereplői szinte versengtek a gyors-beszédben. Mára némileg csillapodott a nagy igyekezet. De hát változik-e az átlagos beszédtempó? Szende Tamás fejtegetését idézem: „Ha a közlő a gyors ejtésben az azonos nyelvi adatmennyiséget kevesebb artikulációs mozgáselemmel állítja elő, akkor a közölt nyelvi jelek egy időegységre jutó hányada megnövekszik. Az ejtés mégsem gyorsul, hiszen kevesebb időegységre kisebb mennyiségű artikulációs mozgás esik. A nyelvi jelto-vábbítás tempója – első látásra – nagyobb lett, a beszédsebesség nem. A jelto-vábbítás gyorsításának velejárói hosszabb szünetek, a tartalom kifejtésére több idő kell az érthetőség miatt.” (Szende 1987, 19.) Fonetikai kísérleteim azt bizonyítják, hogy az érthetőség, bár megnehezítve, de fenntartható a szünetek teljes kiiktatásával is, a kommunikáció mégsem tekinthető normálisnak, teljes értékűnek. Nem vitatom Szende fejtegetésének hitelességét, az én érvelésem más aspektusból világítja meg a tempóváltozások nyelvi összefüggéseit. A beszédtempó és a beszédhangok tartamviszonyinak alakulása között kölcsönhatás van. Ha pl. a rövid-hosszú viszony a korábbi 1:2-ről 1:1,5-re változik, gyorsabbnak érezzük a tempót más feltételek azonossága esetén is. A tempóváltozásoknak a szupraszegmentális tartalmak kifejezésében más hangeszközök együtthata-saként kommunikatív funkciója van. Ha az átlagtempó gyors, a tempó-váltások szűkebb sávban valósulnak meg, következésképpen nehezebben appercipiálhatók, kifejezőerejük csökken, vagy végső soron elveszik. A tempó gyorsulásának, szerencsére, határt szab a beszédszervek teljesítő-képessége is. A 20-22 hang/s-nál nagyobb sebesség csak hang- és szó-tagvesztéssel, a beszédminőség lényeges romlásával érhető el. A természetes magyar beszéd tempóváltásai 6–16 h/s sávban realizálódnak, kö-zépértéknek a 12 h/s vehető. Ha egy idegen nyelv beszédtempóját gyorsabbnak érezzük, ez rendszerint abból fakad, hogy a nyelvi automatizmu-sok fejletlensége a jelfeldolgozás sebességét csökkenti. Fél szavakból nem értjük meg egymást. Szende határozottan állítja, hogy „a beszéd-tempó diakron változásának valamelyest is hiteles megítélése pedig csak úgy lehetséges, ha nagyjából megegyező, nagyjából azonos közlési hely-

zetben és nagyobb történeti távlatban adatolt, statisztikailag érvényes eredményeket ígérő, tehát nagyobb közlésmennyiségre épülő számításokat, esetleg megbízható becsléseket látunk.” (Szende, 1987, 19.) Nem így gondolják a divatba jött vulgarizátorok.

– Ide kíváncszna még a többi szupraszegmentális hangeszköz, pontosabban hangszerkezeti összetevő: dallam, dinamika, ritmus, hangszínezet és szünet taglalása és velük kapcsolatos számos észrevétel, de erről majd más alkalommal szólok.

Összegezésül lássuk, milyen következtetéseket vonhatunk le a beszédművelés gyakorlata számára a fentiekből?

a) A hangjelenségeket, így a hangzásbeli változatosságokat is három dimenzióban vizsgáljuk: a) individuális (tekintettel az egyéni sajátosságokra), b) szociális (tekintettel a beszéd ortoépiái, stiláris és ortofonikus sztenderdjeire), c) valamint a nyelvi-rendszerbeli meghatározottságok vonatkozásában.

b) A hangzásbeli változatok megítélésénél, minősítésénél a beszédoktatásban sem lehet összekeverni, egybemosni a nyelvi rendszer és norma (kód és kódolás) absztrakt szerkezeti elemeit, a fonikus nyelvhasználatban konvencionálisan kialakított és elfogadott, helyesnek ítélt, beszédeseemények általánosított, valamint mint az individuális nyelvhasználat egyediségében megmutatkozó hangzásbeli tarkaságot, mint ahogyan a gyakorlatban sokszor megtörténik. El kell választanunk fogalmilag is a beszélő hangját a beszédhangtól és a nyelvi hangtól, fonémától. Helytelen pl. X Y nyelvhasználatában előforduló hangsajátságot szociális érvényűnek feltüntetni, s még durvább hiba a nyelvi kóddal azonosítani.

c) Ugyanakkor egy másik vonatkozásban pedig komplex vizsgálatra és megítélésre van szükség, vagyis a fonetikai folyamatok láncolatában a beszédképzést, a hangzást, a beszédészlelést és megértést egységben, kölcsönös kapcsolataikban, összefüggéseikben és meghatározottságaikban, s nem egymástól elkülönítve kell szemlélnünk a hangtest mindkét szerkezeti formációjában (a szegmentálisban és szupraszegmentálisban egyaránt) a nyelvi relevancia aspektusában.

d) Kritikusan kell fogadnunk a változások okairól vallott nézeteket: fiziológiai kényszer, gazdaságosságra törekvés, egyszerűsödés, könnyebb ejthetőség, mássalhangzó-torlódás elkerülése, átvételek hozzáigazítása stb., amelyek vagy nélkülözik a nyelvi működés beható ismeretét, vagy spekulatív feltevéseken alapulnak, s jó esetben is csak részigazságot tartalmaznak.

Végezetül szeretném hangsúlyozni, hogy az elmondottakkal csupán az volt a célom, hogy a magam tudása és tapasztalataim alapján megmutassam, hogyan lehet eligazodni az adott nyelvéllapotban létező tengernyi hangzásbeli változatosságban, hogy könnyebben és reálisabban tudjuk megítélni azokat a nyelvészeti fonetika szempontjából; hogy nagyobb bizonyossággal tudjuk megmondani, mi a megengedhető, és mi károsítja a nyelvi rendszert, hogy mi a rendszer optimális működését biztosító változás, fejlődés, és mik a bomlasztó, „romlást” előidéző jelenségek.

Irodalom

- Bolla Kálmán: Szupraszegmentális elemzések. EFF 7. Budapest, 1992, 220 p.
Bolla Kálmán: Kell nekünk ortoépia?! MNy XCIV, 1998, 1–16.
Bolla Kálmán: Magyar fonetikai atlasz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 340 p.
Szende Tamás: Megértjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai. Gondolat. Budapest, 1987. 304 p.

A szupraszegmentális hangszerkezet mint mondatfonetikai kategória

Bolla Kálmán

A nyelvészeti fonetika az elmúlt évszázad második felében minden korábbinál nagyobb mértékben fejlődött. Vonatkozik ez a nyelvfelfogás - szemlélet megváltozására (pl. a nyelv és beszéd fogalmi szétválasztása, a funkcionális szemlélet előtérbe kerülése stb.), a fonetika tárgyának meghatározására, szakrendszerének jelentős bővülésére (szegmentális és szupraszegmentális ágazatra tagolódás, míg korábban csak a hangok kép-

zése és artikulációs sajátosságai képezték a fonetika tárgyát, a század végére kibontakozott a beszédjelenségek, azaz a fonikus nyelvhasználati forma hangzástani, beszédészlelési -percepciósi aspektusból történő vizsgálata és leírása), a kutatásban és a leírásban (az elméleti és empirikus ágazatokban egyaránt) új módszerek alkalmazására került sor, számos új irányzat született. A szemléletbeli, tartalmi és metodológiai megújulás természetesen nem eredményezett általánosan elterjedt és elfogadott felfogást. Térbeli és időbeli egyenetlenség, tarkaság jellemző a mai állapotra is.

Tisztázni kellett egyebek mellett a nyelvészeti fonetika, valamint a grammatika és szövegtan viszonyát is. Így vált világossá, hogy a korábbi, ún. klasszikus fonetika lényegében a morféma és szavak hangszerkezetével (hangok, hangkapcsolatok, szavak) foglalkozott, míg a szupraszegmentális forma elemzése töredékes és koncepciótlan volt, s a mondattani leírásba került. Az új kutatási adatok általánosításából született az a felismerés, miszerint a nyelvészeti fonetika három szervesen összetartozó részre: morfofonetikára, mondatfonetikára és szövegfonetikára osztható.

A mondatfonetika tárgya a szupraszegmentális forma, melynek vizsgálatában és leírásában részben a zenetudományban, részben az akusztikában, pszichológiában és a szintaxisban használatos fogalmakkal operáltak, minthogy sokáig nem alakult ki saját fogalmi készlete. A *beszédszakasz* fogalma, mint a szintagma fonetikus megfelelője, alkalmas volt a kétféle aspektus megkülönböztetésére. Nem így a mondat esetében. A *szólam*, *nyilatkozat*, *megnyilatkozás*, *szólás* kifejezések használata szakszóként félreérthető jelentést sugallnak, még a *frázis* sem egyértelmű. Ezért meggondolásra ajánlom a *mondat – mondás* vagy a *mondat – szólat* megfeleltetést. A *mondás/szólat* definíciója szemantikai és fonetikai kritériumok alapján lehetséges; szintaktikai megfelelője, de nem azonossága a mondat. A szólatot egy vagy több beszédszakasz képezi. A beszédszakasz a szupraszegmentális hangtan, azaz mondatfonetika alapegysége, melynek hangtestét a szupraszegmentális hangszerkezet alkotja.

A szupraszegmentális hangszerkezet (a továbbiakban SzH) a beszéd hangszövetében a szupraszegmentális elemekből képződő, nyelvi funkciót betöltő akusztikus formáció. A beszéd akusztikus folyamatában a beszédszakasznyi szekvenciális egységnek van önálló szupraszegmentális hangszerkezeti megformáltsága. A megnyilatkozásoknak (= szólat ~ mondás) egy vagy több SzH-e van a beszédszakaszok számától függően. A beszéd nagyobb részegységei (szituatív közlésesség, szövegegység) SzH-i sorokból épülnek fel. A SzH formáját meghatározó főbb tényezők:

beszédhelyzet, kommunikációs szándék, közléstartalom, grammatikai forma, beszédstílus, a beszélő pszichikai állapota, valamint a fonetikai struktúra. A SzH a mondatfonetika alapkategóriája. Nyelvi funkciója: szemantikai, szintaktikai és stilisztikai. Szemantikai szerepben négyfajta jelentés kifejezésére szolgál: a) intellektuális, b) voluntatív, c) emotív és d) ábrázoló. Mindegyik jelentéstípuson belül többféle jelentéstartalom különíthető el. Az intellektuális jelentéshez tartozik: a) az aktuális tagolás, b) a beszédszakaszok közötti kapcsolatok kifejezése (a megszerkesztettség mértékének megfelelően: szoros, közepes, gyenge kapcsolat; a közléstartalmak fontossági rendjének a kifejezéséből adódóan: ismert–új, téma–réma, lényeges–töltelék; valamint a befejezettség–befejezetlenség jelzése), c) a közlésformák kifejezése (állítás, kérdés). Voluntatív jelentések: a) kijelentés (megállapítás, óhajtás, megengedés), b) felszólítás, amely lehet parancsoló vagy kérdő tartalmú. Az emotív jelentéshez tartoznak a közlésben kifejeződő érzelmek (pl. öröm, bánat, csodálkozás stb.). Az ábrázoló jelentés kifejezésére a SzH-ben elsősorban a hangszínezet és a beszédtempó szolgál. Így pl. nagy dolgokról és nagyméretű tárgyokról mélyebb, a kicsikről magasabb hangszínezettel beszélünk. A gyors lefolyású események elmondásakor gyorsabb, míg ellenkező esetben lassúbb a tempó.

A hangszerkezetek fonetikai minőségét szupraszegmentális hangszerkezeti összetevőkkel, elemekkel jellemezzük, ezek olyan szupraszegmentális sajátságok, jegyek, jellemzők, amelyeket szupraszegmentális hangszközökkel hozunk létre. Szupraszegmentális hangszközön a beszéd szupraszegmentális hangszerkezetének az alakítására, formálására szolgáló hangszközöket értjük. Kevésbé szakszerű szóhasználatnál nevezik intonáló vagy intonációs eszközöknek is.

A szupraszegmentális hangelemeket a következőképpen rendszerezhetjük:

Temporális elemek: a) beszédtempó (beszédsebesség, beszédírány), b) beszédritmus (A szótagok tartamtípusainak kombinációjából képződő szabályosságok váltanak ki ritmusélményt. Ennek művészi felhasználásából születik a ritmikus próza és az időmértékes verselés.) és c) emfatikus nyújtás. (Az emfatikum, vagyis az elnyújtott ejtés érzelmekifejező eszköz.)

Empirikus adatok:

- a beszédtempó lehet túl gyors (16 h/s felett), gyors (13–16 h/s), közepes (10–13 h/s), lassú (7–10 h/s), túl lassú (7 h/s alatt);
- ritmikai sajátság (Jellemzésére további vizsgálatok szükségesek);

- emfatikus nyújtás (A hosszú hangok, szótagok tartamát meghaladó relatív hosszúság fejezi ki.).

A dallamjegyek, melodikus sajátosságok a hangmagasság változtatásával kapcsolatosak. a) A hangfekvés az alaphangváltozásnak a magassági sávját, regiszterét fejezi ki. A beszéddallam jellemzésére megkülönböztetünk magas, közepes és mély hangfekvési sávokat. b) A különböző hanglejtésformákat a hangmagasság emelkedő, ereszkedő, lebegő irányú változtatásával, valamint a változtatás fokának, meredekségének, időbeli lefolyásának modulálásával képezzük. Megkülönböztetünk emelkedő, lebegő, ereszkedő, szökő, eső hanglejtésformákat. c) A hangterjedelem a magassági változás nagyságát fejezi ki, szubjektív észleléssel kifejezhető formában: szűk, közepes és tág, vagy objektív fizikai mértékegységgel (Hz) -tól-igasan megadva. d) A beszéd dallamosságának a jellemzésére használjuk a hangközt, amely mint szupraszegmentális hangszerkezeti összetevő a frekvenciamaximum és frekvenciaminimum különbségének a frekvenciamaximummal való elosztásával kapott hányados, %-os érték.

A dallamjegyek empirikus adatai:

- a hangfekvési sáv jellemzői (szubjektív magassági sáv): magas, közepes, mély;
- hangterjedelem: széles sávú (100 Hz felett), közepes sávú (50–100 Hz), keskeny sávú (50 Hz alatt);
- hangköz: nagyon tág (60% felett), tág (40–60%), közepes (20–40%), szűk (10–20%), nagyon szűk (10% alatt);
 - a hangmagasság-változás iránya szerint: a) alapformák: eső, egy-szintű, emelkedő b). összetett formák: emelkedő-eső, eső-emelkedő, eső–egyszintű–eső stb.;
- a hangmagasság-változás foka (meredeksége) szerint enyhén, közepesen, erősen változó stb.

Dinamikai jegyek: Az intenzitás, a hangerősség változtatására szolgáló eszközökkel formáljuk a beszéd dinamikai szerkezetét a dallammal analóg módon. a) Dinamikai szinten a beszéd erősségi változásainak a sávját értjük. Ezen belül megkülönböztetünk három zónát: erős, közepes és gyenge dinamikai sávot. b) A dinamikai formát az intenzitásnak erősödő, nem változó és gyengülő jellege, illetve gyors vagy lassú foka határozza meg. c) A dinamikai terjedelmet az erősség maximum- és minimumértékeinek dB-ben kifejezett különbsége adja. d) A dinamikai mutatót a dinamikai maximum és dinamikai minimum különbségének a dinamikai maximummal való elosztásával kapott hányados adja %-os értékben.

A dinamikai jegyek empirikus mutatói:

- erősségi változások a szubjektív dinamikai tartományon belül: erős, közepes, gyenge;
- dinamikai terjedelem: széles sávban mozgó (20 dB felett), közepes sávban mozgó (10–20 dB), keskeny sávban mozgó (10 dB alatt);
- dinamikai mutató szerint: nagyon tág (30% felett), tág (20–30% között), közepes (10–20% között), szűk (5–10% között), nagyon szűk (5% alatt);
- az erősségi változás iránya szerint: a) alapformák: gyengülő, egyenletes, erősödő; b) összetett formák: erősödő–gyengülő, gyengülő–erősödő stb.; c) az erősségváltozás foka szerint: enyhén, közepesen, erősen változó.

Hangszínezetbeli sajátosságok: A hangszínezet változtatása szintén szupraszegmentális struktúráképző eszköz. A hangszínezet a hangszínek felharmonikusainak számától és erősségi viszonyaitól függően változik. Megnevezésére szubjektív érzékelésen alapuló metaforikus kifejezéseket használunk: pl. lágy, kemény, érdes, harsány, telt, vékony, meleg, érces, tompa, sötét, bársonyos, fojtott, recsegő, rikácsoló, préselt, kellemes, kellemetlen stb., stb., egzakt mérése még nincsen kidolgozva,

A szupraszegmentális hangeszközökhöz tartozik még a beszédszünet, mely voltaképpen a hangfolyam nulla intenzitású szakasza és a szupraszegmentális egységekre tagolás fő eszköze.

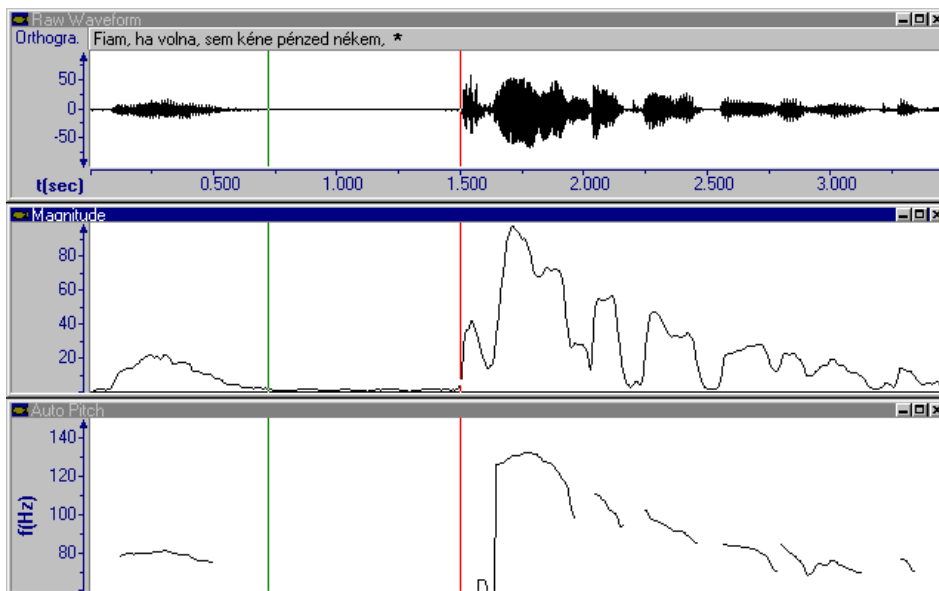
A beszédszünetek jellemzői:

- szünetidő a beszédszakaszok között: túl hosszú (1500 ms felett), hosszú (1000–1500 ms), közepes (500–1000 ms), rövid (100–500 ms), túl rövid (100 ms alatt), nincs szünet;
- szünetidő a megnyilatkozások (mondatok) között: hosszú (1500 ms felett), közepes (500–1500 ms), rövid (500 ms alatt);
- relatív szünetidő (azaz a szünetre eső hangok száma).

Az alábbi diagram szemléletesen mutatja a János vitézből vett szöveg két beszédszakaszának szupraszegmentális hangszerkezetét. Az ábráról leolvashatók, illetőleg a leolvasott értékekből kiszámíthatók a SzH-ek fonetikai minőségjegyei a hangszínezeti jellemzők kivételével. Ezek részletezésétől helyszűke miatt most eltekintünk.

Megszólaltatás

Nyomatékosan hangsúlyozni szeretném, hogy felfogásom szerint a SzH komplex fonetikai entitás, ugyanúgy mint a szegmentális fonetikában a beszédhang. Ahogyan pl. felső nyelvállás nem létezik önmagában más képzési jegyek nélkül, dallam sincs intenzitás, időértékek stb. nélkül. Nem is szólva arról, hogy a szupraszegmentális összetevők között bonyolult – eddig kellőképpen még fel sem tárt – kölcsönhatások érvényesülnek. Ezért helytelenítem azt a ma is tapasztalható eljárást, amely külön, önálló mondatfonetikai eszközként kezeli az egyes szupraszegmentális összetevőket.

Végezetül még szólnom kell arról is, hogy a mondatfonetikának is van funkcionális megfelelője, „fonológiája”, amelyet én prozodiának nevezek. Alapegysége a prozodéma. A prozodéma nem más mint „szupraszegmentális fonéma,” a „mondatfonológia” alapegysége, azaz a SzH-ek átértékelése a nyelvi funkció szempontjából, hasonlóan a beszédhangfonéma viszonyhoz. Ennek alapos vizsgálata és leírása még várat magára, habár erre irányuló kísérletek már vannak. Példaként csak egy funkciót említek, a SzH-ek közötti határjelölőt, amelyet a prozodémák töltenek be az alábbi disztinktív tulajdonságaik révén: szünet, dallam(törés), dinamika(i törés), tempó(váltás), hangszínezet(-váltás), ritmus(váltás).

In: *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* Szeged 2006. 79–82.

Hadaró beszéddel keveset mondanak

Hanthy Kinga

„Az úgynevezett kultúrnyelvek már régóta rendelkeznek kiejtési szabályzattal, kiejtési szótárakkal, multimédiás oktatási segédletekkel, nagy gondot fordítanak a beszédművelésre az oktatás minden szintjén az óvodától az egyetemig. Magasabb igényeket támasztanak az elektronikus sajtóval szemben ugyanúgy, mint a nyilvánosság előtt megszólalókkal szemben. Ugyanakkor (...) a szakszerűtlen beavatkozások nemkívánatos tendenciákat indíthatnak el, amelyek gyengítik a nyelv kifejező erejét, a kommunikáció hatékonyságát, nehezítik a megértést, s hosszabb távon a rendszer »korcsosodását« eredményezik. Milyen változásokra lehet számítani a magyar beszéd hangzását illetően? A magyar közbeszéd mai állapotát vizsgálva megállapítható néhány nemkívánatos »rendszerváltoztató« tényező jelenléte. Ilyen például a beszédtempó gyorsításának erőltetése, »preferálása«, a hosszú hangok rövidülése, az ajakkerekítés lapos réssel helyettesítése, a zárt állkapocsmozgás terjedése, a zöngésség gyengülése, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Ha ezek a tendenciák nem változnak, esetleg még erősödnek is, számítani lehet a hangrendszer, majd a nyelv fonológiai kódjának gyökeres átalakulására...

Néhány évvel ezelőtt nagy tudományos megállapításként adták elő, és a korszerűség ismérveként állították be a beszédtempó gyorsulását, minek következtében az elektronikus médiában szinte versengtek a gyors beszédben. A gyors beszédben a nyelvi jelekkel kifejezett információ időegységre jutó hányada ugyan megnövekszik, de a beszéd mégsem lesz gyorsabb, mert az időegységre jutó artikulációs mozgás csökken.”

A fentebbi megállapítások Bolla Kálmántól származnak, aki a Magyar Rádió nyelvi bizottságának legutóbbi ülésén tartott előadást beszédhangjaink változatosságáról és a magyar hangrendszer változásairól. Dolgozata végén a neves nyelvészprofesszor előrevetíti: amennyiben a fenti tendenciák érvényesülnek, a magyar hangzórendszer töpörödni fog, vagyis a magánhangzóink száma szinte a felére csökken. Eltűnnek például a beszédből a hosszú magánhangzók. „Végső következtetésként elmondhatjuk, fogalmazza meg Bolla Kálmán, hogy nemcsak az írástudók felelőssége nagy, hanem a beszédszakmában tevékenykedőké is. A kihívás nem lebecsülendő. A »való világ« divatos közszereplőinek, a kereskedelmi rádiók »kereplőinek« tömeghatása komoly veszélyt jelent a helyes be-

széd alakulására.”

Mindez, ami fentebb olvasható, nem mese. A fonetika tudománya ma már nem hallás alapján fogalmazza meg állításait, a hang- és beszédváltozások géppel pontosan mérhetők.

(Magyar Rádió nyelvi bizottsága)

In: Magyar Nemzet 2006. január 31. (18. oldal)

Adalékok a fonetika történetéhez a budapesti tudományegyetemen

Zsilka János emlékének, akit pályatársaim közül különösen szerettem és becsültem őszinte és bátor szókimondásáért, szakmai meggyőződése melletti szenvedélyes kiállásáért.

1. Problémafelvetés

A nyelvi, nyelvészeti profilú szakképzésben résztvevők esetében fontosnak tartom, hogy ismerjék tudományuk s benne a nyelvészeti fonetika általános, egyetemes és hazai fejlődéstörténetét és az adott intézménybeli alakulását. A múlt ismerete jelentős tudatformáló és szemlélet-alakító tényező, nélküle nincs teljes értékű szakmai munka a jelenben, és nincsen tudatos jövőépítés sem. Az oktatás – kutatás intézményi bázisainak, kereteinek a változása ugyanúgy rányomja bélyegét a szakma fejlődésére mint a szaktudományos szemlélet alakulása, a szaktudományos ismeretek körének a bővítése/szűkítése, azaz az oktatás tartalmának milyensége/minősége, az elavult tananyagrészek időbeni szelektálása, az újabb tudományos felismerések, eredmények időben történő integrálása. De nem lényegtelen az oktatási módszerek fejlődésének, a kutatás eszközeinek és technológiájának a figyelemmel kísérése sem stb. Mindez általánosságnak és evidenciának, felesleges megjegyzésnek tűnhet, csakhogy az egyetemi fonetika több mint hat évtizedes múltja nem ezt bizonyítja.

A szakképzés egy soktényezős feltételrendszer függvényében válik eredményessé avagy sikertelenné. Úgy gondolom, hogy a szakmai múlt reális ismeretében megelőzhető, elkerülhető az egyszer már kudarcot vallott próbálkozások, akár tudománypolitikai, akár oktatástervezési kérdésekben.

Tapasztalataim szerint nincsen minden rendben a házunk táján most sem. A tények nem ismerete, szándékos elferdítése, igaztalan beállítások, megtévesztő híresztelések, féligazságok hangoztatása korántsem a tudomány és az oktatás ügyét, mint inkább szubjektív érdekeket szolgáltak és szolgálnak ma is. Ez a körülmény késztetett arra, hogy ismételten foglalkozzam fonetikatörténeti kérdésekkel. Először 1971. jan. 23.-án Molnár Józseffel közösen *A hazai fonetikai kutatások történeti áttekintése és mai helyzete* címmel készítettünk előterjesztést az általános és alkalmazott nyelvészeti munkabizottság fonetikai albizottságának az ülésére. Ezt követően 1982-ben a Magyar Fonetikai Füzetekben jelent meg írásom *A*

magyar beszéd akusztikai szerkezetének analízise és szintézise. Kutatás-történeti áttekintés címmel. (MFF 10. 7–20.); 1988-ban a budapesti magyar nyelvészkongresszuson tartott előadásom témája *A magyar leíró fonetika negyedszázada* volt. Megjelent a *Tanulmányok a magyar nyelv-tudomány történetének témaköréből.* c. kötetben. (Szerk. Kiss Jenő–Szűts László. Budapest, 1991. 100–7.) Sok személyes tapasztalattal rendelkezem, hiszen közel négy évtizeden át cselekvő részese, s nem egyszer szenvedő alanya is voltam a hazai és az egyetemi fonetika történetének. Elégséges tényanyagot gyűjtöttem össze az elmúlt esztendőkből ahhoz, hogy hitelesen mutathassam be a fonetika hazai fejlődéstörténetét. Ezúttal csak a budapesti tudományegyetemi fonetikára szorítkozom. Őt témakörben tervezem a tényanyagot rendszerezni, feldolgozni és a szakmai múlt értékelését elvégezni. A fonetika kutatását és oktatását befolyásoló tényezőket a következő öt témakörben fogom vizsgálni:

- a) a fonetika egyetemi bázisának a létrehozása 65-évvvel ezelőtt, a szervezeti forma változásai az idők folyamán és a mai helyzet;
- b) szemléletváltozások a fonetikában a XX. sz. folyamán és annak hatása az egyetemi fonetikára;
- c) a fonetikai ismeretek gyarapodása és annak beépülése, illetőleg be nem épülése az egyetemi oktatásba;
- d) oktatási és kutatási eszközök, módszerek fejlődésével kapcsolatos problémák;
- e) végezetül a szakemberképzés és utánpótlás-nevelés kérdéseivel is szeretnék még foglalkozni.

Az öt témakörből ezúttal csak az elsővel foglalkozhatom.

2. A fonetika intézményesülése a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán

A Fonetikai Intézet megalakulása

Európában a fonetika a XIX. század végén XX. sz. elején lett önálló tudományág. A nyelvészet és a néprajz segédtudományából fejlődött önálló, jellegében egy sajátos interdiszciplináris tudomány: a nyelvtudomány és a néprajz mellett a fiziológia, az orvostudomány, a gyógypedagógia, a fizika, a pszichológia, a szociológia, később a kriminalisztika és számos újabb alkalmazott tudományág mint pl. a telekommunikáció, az informatika stb. határterületi sávjait foglalja magában, és ötvözi egy szemléletében és metodológiájában egységes nyelvészeti tudományággá. Ebben az időben épültek ki Európában a fonetika oktatásának és kutatásának a szervezeti bázisai. Az elméleti fonetikai, a szellemi potenciál, a kísérleti fonetikai laboratóriumok, a szakfolyóiratokat is magukba foglaló

könyvtárak, beszédgyűjtemények, hangarchívumok, változatos demonstrációs eszközök képezték a fonetika szervezetét, intézményeit és anyaga-
it.

Magyarországon – ismereteim szerint – az első kísérlet fonetikai intézet és laboratórium létrehozására egyetemünkön történt 1915-ben. Schwartz Elemér egy későbbi, 1935. október 16-án kelt memorandumát e szavakkal kezdte: “Húsz évvel ezelőtt Petz Gedeon egyetemi tanár úr közvetítésével a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karához memorandummal fordultam, amelyben arra kértem a Tekintetes Kart, hogy az egyre nagyobb fontosságra jutó hangtani kérdések vizsgálata és tisztázása céljából létesítsen egy fonetikai laboratóriumot és teremtsen meg mellette oly intézetet, amely nyelvjárásaink és hazánk nagyjainak fonogramjait az utókor számára megőrizze. A bölcsészeti Kar ahogyan szóval értesültem a tanácskozásról – úgy határozott, hogy pénzhiányában a kérdés nem oldható meg, de elvileg a Tekintetes Kar nem zárkoznék el a felvetett gondolattól, sőt a kivitelől sem, ha dr. Békefi Remig zirci apát úr a laboratórium felállítására szükséges költségeket megadná. Mivel azonban a zirci apát úr az intézet felállításához szükséges anyagi eszközöket a háború okozta súlyos pénzügyi viszonyok miatt nem tudta előteremteni, a memorandumban említett terv csak terv maradt, és nem tudott testet öltetni.”

Újabb, s most már sikeres kísérletre 1935-ben került sor. Egymástól függetlenül két kezdeményezés indult, de egy akaratban találkozott. Az egyik ismét Schwartz Elemér részéről, a másik szerzője pedig Laziczius Gyula volt. Fontos megemlíteni, hogy már akkor javaslatba került a Fonetikai intézeten belül egy Hangosbeszéd Gyűjtemény (magyar beszéd-múzeumként is emlegették) felállítása, amelyben a magyar köznyelvi és nyelvjárási beszédanyag mellett "hazánk összes népeinek beszédanyaga", továbbá nagyjaink beszéde is helyet kapna.

Laziczius Gyula egy a Vox című folyóiratban (XX, 114.) közölt tanulmányra hivatkozva említi, hogy a kísérleti fonetikának abban az időben már egymagának több mint 60 egyetemi képviselője (tanszéke, intézete, laboratóriuma) volt, nem számítva azokat az eseteket, ahol a fonetika oktatása nem önálló szervezeti keretben, hanem bizonyos nyelvi szakokon belül folyt. Akkor alakult meg a legtöbb ma is működő, s a fonetika művelésében kiemelkedő eredményeket felmutató műhely. A szakmában elég az ilyen városneveket említeni mint például Páris, Hamburg, London, Utrecht, Varsó, Prága, Helsinki, Szentpétervár, Moszkva,

Kazány, Koppenhága stb., s mindenki tudja, hogy mivel járultak hozzá az ottani fonetikai műhelyek tudományunk fejlődéséhez.

Laziczius a beadványában 3 alapvető feladatot jelölt meg a létesítendő fonetikai intézet számára: a) a külföldi eredmények figyelemmel kísérése, (s hozzáteszem: ezzel együtt adaptálása, közvetítése a magyar nyelvtudománynak); b) a fonetikai kutatások kezdeményezése, támogatása (s megint csak én teszem hozzá, hogy a hangtani ismeretek oktatása, a beszédkultúra ápolása, a tudományos ismeretek széleskörű elterjesztése is ide tartozna); c) a magyar eredmények megismertetése a külfölddel.

Hadd idézzek fel még két mozzanatot Laziczius beadványából. Az egyik a költségek előteremtésére vonatkozik: "Az intézet felállításához szükséges pénzösszeg Kornis Gyula, néhai Gombocz Zoltán, Németh Gyula és Melich János dékán urak gondoskodásából rendelkezésre áll. A könyvtár évről-évre való kiegészítése megoldható volna a kari oktatási járulékból kihasítandó kisebb mérvű dotációval. A tudományos kísérletek anyagi eszközeit is elő lehetne teremteni különböző alapok (pl. a természettudományi kutatást támogató Széchenyi-alap) és tudományos intézményeink támogatásával." A következő mondatból, amelyet szó szerint idézek a szakember lelkiismerete, kötelességérzete szólal meg, csendül ki és a döntéshozók felelősségét is felidézi: "A fonetikai intézet hiánya eddig nagyon érezhető volt Egyetemünkön, és ha most kissé megkésetten lerakjuk alapjait, egy régi mulasztást pótolunk vele."

Most kis híján 65 év távlatából visszatekintve a kezdetekre, s bön-gészve a dokumentumokat néhány tanulság máris kínálkozik. Érdemes felfigyelni pl. arra, hogy milyen az ügymenet és az eredmény akkor, ha van kezdeményező szakember, ha vannak a kezdeményezést felkaroló, a tudomány és az oktatás érdekében személyi elfogultságok és sanda számítások nélkül objektív véleménynyilvánításra és cselekvésre képes támogatók, s ha a döntéshozók is ekképpen járnak el. *Az akarom is meg nem is, a változtassunk, de ne változzék meg semmi* féle gondolkodás, amely oly jellemző volt a háborút követő évtizedekre itt nem volt tapasztalható. De lássuk a tényeket!

1935 október 16-án kelt Schwartz Elemér memoranduma.

1935. október 23-án (egy hét múlva!) a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanácsülésén határozat született bizottság felállítására. A bizottság összetétele is jelzi, hogy a Kar komolyan foglalkozott az előterjesztésekkel. Elnöke Melich János dékán, tagjaiul Yolland Arthurt, Németh Gyulát, Császár Elemért, Bajza Józsefet, Eckhardt Sándort, Horváth Jánost, Zambra Alajost, Thienemann Tiva-

dart, Győrffy Istvánt, Zsirai Miklóst, Tagliavini Károlyt, Schwartz Elemért és Laziczius Gyulát jelölték ki.

Az 1935. november 20-án (nem egészen egy hónap múlva) kari tanácsülésre került a bizottság jelentése. A bizottság egyhangúlag javasolta az intézet felállítását ezzel a névvel: "A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának fonetikai intézete" és indítványozta, hogy az intézet mielőbb helyiséget kapjon. A bizottság az intézet ideiglenes vezetésével Zsirai Miklós nyilvános rendes tanárt és Schwartz Elemér nyilvános rendkívüli tanárt, a megszervezés foganatosításával pedig Laziczius Gyula magántanárt kérte megbízni. A Kar hozzájárult a javaslatához.

1935. december 19. Melich János a kar dékánja beadvánnyal fordul a vallás és közoktatásügyi miniszterhez, melyben kéri a hozzájárulását az intézet felállításához és 8000 pengőt a felállítás költségeire. Az indoklásban ezt olvashatjuk: " A kísérleti és elméleti fonetika ma már a legtöbb egyetemen önálló tanszak, amelynek művelése és az idevágó sajátosan magyar problémák megoldása csak egy könyvtárral és kutatóeszközökkel jól felszerelt intézet segítségével lehetséges."

A további eljáráshoz bizonyára hozzátartozott az egyetemi tanács és a rektor közreműködése, döntése is. Ennek levéltári anyagához még nem jutottunk hozzá. Mindenesetre a minisztérium leiratából kiderül, hogy 1936 február 29-i (szökőév!) keltezéssel terjesztette fel a rektor minisztériumi jóváhagyásra az intézet felállítását.

1936. május 29-én kelt minisztériumi leiratban ez áll: "... további eljárás végett értesítem e tekintetes Tanácsot, hogy a budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán a fonetikai intézet felállításához hozzájárulok és a szükséges felszerelési költségekre az 1936/1937 évtől kezdődően 3 éven át évenként 3000 pengőt fogok engedélyezni."

1936. május 27-i kari tanácsülésen a dékán bejelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárult a Fonetikai Intézet felállításához. Ezzel a magyar fonetika ismét az európai tudományosság szerves fejlődésének a részévé válhatott. Az 1938. július 18-22. között a belgiumi Ghentben megrendezett 3. nemzetközi fonetikai kongresszusra az egyetemről Schwartz Elemér, a Magyar Tudományos Akadémiától pedig Laziczius Gyula kapott kiküldetést.

Az Általános Nyelvtudományi és Fonetikai Tanszék megalakulása

Két év múlva 1938. április 30-án egy kar által kiküldött bizottság javaslatot tett Általános nyelvtudományi és Fonetikai tanszék létrehozására. Vezetőjének Laziczius Gyula egyetemi magántanárt, akadémiai levelező tagot javasolta nyilvános rendes tanári minőségben. A javaslatot a kari tanács 1938. május 3-án egyhangúlag elfogadta.

A kari tanács 1938. szeptember 12-i ülésén a dékán bejelentette, hogy a kar javaslatára a kormányzó kinevezte Laziczius Gyulát az újonnan szervezett Általános Nyelvtudományi és Fonetikai Tanszékre. Köszöntő beszédében a következőket mondta: "benned ismertük fel azt az embert, aki [a] Gombocz Zoltán tragikus elhalálása óta oly árván maradt általános nyelvészeti és fonetikai tanulmányokat Karunkon egyedül képes folytatni és tovább fejleszteni, mert hiszen ezek nélkül komoly nyelvészeti oktatás el sem képzelhető. De ezen felül külön egyéni érdemed, hogy a fonológiának nevezett új tudományágot, vagy jobban mondva tudományos nyelvszemléletet a magyar nyelvészetbe bevezetted, és így a többi karunkon művelt nyelvészeti stúdiumok előtt is az új lehetőségek széles tereire világítottál rá. A tudományos élet szerves fejlődésének követelménye volt, hogy mihelyt erre alkalom kínálkozott, tanszékot szervezzünk a Te jellegzetes tudományos munkásságod számára."

Laziczius 1951-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig vezette a tanszékot.

Egy 1941. április 1. keltezésű minisztériumi leiratban ez áll: "Felterjesztésére tudomás és megfelelő további eljárás végett a tekintetes Tanács útján értesítem a bölcsészettudományi kart, hogy a "Fonetikai Intézet" nevének "Általános Nyelvészeti és Fonetikai Intézetre"-re való megváltoztatását jóváhagyólag tudomásul veszem. Budapest, 1941. november 7-én." (Ettől kezdődően érezhető változás van a fonetika ügyeinek az intézésében.)

A háborús évek következtek.

1951--58. közötti időben az Általános Nyelvészeti és Fonetikai tanszék gyakorlatilag nem létezett. (Csendesen elhalt.)

1960. november 9-én Telegdi Zsigmond professzor az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék vezetője levélben fordul a bölcsészettudományi kar dékánjához, melyben ezt olvashatjuk: "Az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék két évvel ezelőtt létesült, munkájának azonban máig is lényeges hiánya van: a tanszéknek nincs oktatója, aki a fonetika tudományát képviselné. A fonetikai oktatást tanszékünkön külső előadó (Szépe György ?) nyújtja, heti néhány órában." A levélből azt is

megtudhatjuk, hogy az előző évben kiírt fonetikus pályázatra nem volt jelentkező, ezért új pályázat kiírását kéri.

A Fonetikai Laboratórium és Nyelvi Stúdió (Nyelvstúdió) megalakulása

A fonetika iránti érdeklődés felkeltésében több szubjektív és objektív körülmény játszott szerepet. Ortutay Gyula akadémikusnak, aki abban az időben az MTA I. Osztályának elnöke is volt, egy finnországi látogatása során finn nyelvészek, köztük Antti Sovijarvi (volt Eötvös kollégista) szóvá tették a magyar fonetika lesüllyedését. Ennek nyomán született akadémiai elnökségi határozat a fonetika fejlesztésére. Másrészt az idegen nyelvek oktatásában is történtek jelentős szemléleti változások. A fonikus nyelvhasználati forma került az oktatás előterébe, sorra létesültek audiovizuális nyelvi laboratóriumok. A Művelődési Minisztérium mindhárom tudományegyetemünkön (Budapesten, Debrecenben és Szegeden) a fonetikához társítva nyelvi laboratóriumot hozott létre.

1964-ben Molnár Józseffel ketten kaptunk megbízást Fonetikai Laboratórium és Nyelvi Stúdió szervezésére. Docensi kinevezésünket is ide kaptuk. A szervezeti egység létrejött és működött, de legalizálására, hivatalos elismertetésére csak 7 év múlva 1971-ben került sor.

Székely György bölcsészkar dékán Nagy Károly rektorhoz írott levelében ezek olvashatók: "Karunkon a fonetika oktatását 1964 óta az önálló oktatási egységként működő Fonetikai Laboratórium látja el. A Fonetikai Laboratórium létrehozásának engedélyezését kérő kari előterjesztésre a minisztériumtól az önálló szervezeti egység létrehozását jóváhagyó irat nem érkezett meg...", majd lejjebb így folytatódik: "Az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék helyzetének és munkájának felmérésére 1970 januárjában bizottságot küldtem ki. A bizottság elnöke Tamás Lajos professzor volt, tagjai pedig Benkő Loránd, Czeglédy Károly, Telegdi Zsigmond professzorok és Molnár József docens. A kiküldött bizottság javasolta, hogy ""az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék nevét a tényleges helyzetnek megfelelően Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékre kell változtatni, ugyanakkor de jure is létre kell hozni a Fonetikai Laboratóriumot, mint önálló oktatási szervezeti egységet tanszéki jelleggel, amelynek feladata a fonetika oktatása, valamint a kísérleti fonetikai kutatás.""". "A kari tanács 1970 május 28-i ülésén megvitatta a kiküldött bizottság beszámolóját és javaslatait" és egyhangúlag jóváhagyta.

Figyelemre méltó a levél következő passzusa is, mely így hangzik:” A Fonetikai Laboratórium elődje a Bölcsészettudományi Karon 1935-ben

alapított Fonetikai Intézet volt. Az intézet Lazicius Gyula professzor nyugalomba vonulásával 1949-ben gazdátlaná vált, majd megszűnt. A Fonetikai Intézet könyvtárát 1950-ben három tanszék között megosztották, így szétforgácsolódott egy határozott gyűjtőjellegű tudományos szakkönyvtár.” A Kar a laboratórium vezetőjének Molnár József docenst javasolja.

A Fonetikai Tanszék megalakulása

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1972. február 3-án tartott tanácsülésen Székely György dékán tájékoztatta a tanácsot arról, hogy a Művelődési Minisztérium 1972. január 1-jei hatállyal az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékből Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, a Fonetikai Laboratóriumból pedig Fonetikai Tanszékét létesített. A Fonetikai Tanszék vezetője Molnár József lett.

Ugyanezen a tanácsülésen alakult meg a Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport a Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani, a Mai Magyar Nyelvi, a Finnugor Nyelvtudományi, az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti, a Fonetikai Tanszékből, valamint a Magyar Nyelvi Lektorátusból. A tanszékcsoport elnöke Benkő Loránd, titkára Molnár József lett. Hivatalos kihirdetését ld. Művelődésügyi Közlöny 3. számában, 1972. február 1.

Az egyetemi fonetika útja nem mondható simának, meglehetősen rögös és göröngyös volt a szervezeti formáit illetően is.

A hazai fonetika történetéről szóló előterjesztésünkben 1971-ben Gombocz Zoltán megállapítását idéztük, ezt mint még mindig aktuálisat az 1988-i nyelvészkongresszusi előadásomban megismételtem. Most is ezzel zárom előadásomat. "Elérkezett az ideje annak, hogy visszatekintsünk a múltba. Nem csak azért, mert minden tudomány öntudatos munkásának kötelessége tudománya történetét ismerni, hanem azért is, mert csak a múlt ismerete adja kezünkbe a jelen igazságos értékelésének a kulcsát. Kétszeresen tanulságos ez a történeti visszapillantás a fonetikusra nézve: hiszen talán egy tudományban sem szakad meg a fejlődés vonala annyiszor, mint a hangtanban, egy tudomány művelői sem kezdték annyiszor lelegejéről, abban a meggyőződésben, hogy töretlen úton járnak, mint a hangtan munkásai." -- írja Gombocz Zoltán *A fonetika történetéből* című dolgozatában, 1909-ben (Nyelvtud II. 1909, 241). Gombocz szavai megszívlelendő figyelmeztetést tartalmaznak több mint 90 esztendő elmúltával is a tudomány mai művelői és irányítói számára.

Függelék

Fonetikai Tanszék az ezredfordulón

1. Oktatási tevékenység (oktatott tárgyak):

Magyar szak: magyar fonetika

Általános és alkalmazott nyelvészet szak: beszédfiziológia; beszédakusztika; fonológia

Beszéd- és hangtan oktatási program: beszédfiziológia; beszédakusztika; beszédhallás és percepció; a beszédvizsgálat eszközei és módszerei; komplex beszédelemzés; beszédtechnika, a hangképzés rendellenességei és a beszéd zavarai; norma, sztenderd, nyelvi rétegződés; retorika; írott szöveg, hangzó forma; beszédművelés, nyelvhelyesség; művészi beszéd – a beszéd művészete
Szakszemináriumok

2. Kutatási tevékenység:

Beszédfiziológia, beszédakusztika, szövegfonetika, szupraszegmentális hangszerkezetek, beszédhallás és percepció, interlingvális hangtani egybevetések, dialektológia

3. A tanszék rövid története:

1935: Javaslat „A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának fonetikai intézete” létrehozására

1936: a vallás- és közoktatási miniszter hozzájárulása a Fonetikai Intézet felállításához

1938: létrejött az Általános Nyelvtudományi és Fonetikai Tanszék, vezetője 1949-ig: Laziczius Gyula

1951–1958: a tanszék gyakorlatilag nem létezett

1958: tanszékvezető: Telegdi Zsigmond professzor

1964: Bolla Kálmán és Molnár József egyetemi docensek megbízást kaptak Fonetikai Laboratórium és Nyelvi Stúdió szervezésére

1972: az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékből Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék lett, a Fonetikai Laboratóriumból Fonetikai Tanszék – vezetője: Molnár József

A Fonetikai Tanszék vezetői:

1972–1986.: Molnár József

1986–1995.: Bolla Kálmán

1995–1999.: Hajdú Mihály
1999–2002.: mb. tanszékvezető: Kiss Jenő
2002–: Gósy Mária